

Vlasta Švoger

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

UDK 378.013.15:949.75]“1760/1874“

Primljeno: 22. 7. 2019.

Prihvaćeno: 6. 2. 2020.

Izvorni znanstveni članak

IZGRADNJA MODERNOGA SVEUČILIŠTA U HABSBURŠKOJ MONARHIJI. REFORME VISOKOGA ŠKOLSTVA U 18. I 19. STOLJEĆU

Sažetak

U radu se prikazuje proces modernizacije sveučilišta u Habsburškoj Monarhiji koji je počeo sredinom 18. stoljeća i nastavljen je u 19. stoljeću, pri čemu je naglasak stavljen na reforme započete 1848. godine. Analizira se recepcija idejnih utjecaja iz drugih europskih zemalja, napose Pruske, u kontekstu modernizacije visokoškolske nastave u Habsburškoj Monarhiji. Prikazuje se politički kontekst koji je omogućio provođenje tzv. Thunove reforme sveučilišta i njezina glavna obilježja u pogledu ustroja sveučilišta (fakulteta), organizacije nastave i upravljanja sveučilištem (fakultetima). Ta je reforma oblikovala modernu visokoškolsku nastavu i sveučilišta u Monarhiji stavila pod nadzor države. Reformom sveučilišta u Monarhiji, osmišljenom u revolucionarnim godinama 1848. i 1849., stvorena su moderna sveučilišta kakva uz određene manje modifikacije postoje i danas. U drugom dijelu rada prikazuje se proces osnivanja modernoga Sveučilišta u Zagrebu u kontekstu modernizacije sustava visokoga školstva Habsburške Monarhije.

Ključne riječi: *Habsburška Monarhija, modernizacija sveučilišta, reforma visokoga školstva, Thunova reforma sveučilišta, 1760. – 1874., Sveučilište u Zagrebu*

---

¹ Rad je rezultat istraživanja provedenog u sklopu projekta *Europski korijeni moderne Hrvatske: transfer ideja na političkom i kulturnom polju u 18. i 19. stoljeću* (IP-2018-01-2539), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

1. Uvod

Katolička crkva u europskim zemljama stoljećima je imala iznimno važnu ulogu u širenju obrazovanja i prijenosu ideja i znanja antičkih mislilaca na kojima se temeljio razvoj moderne europske civilizacije. U tom su procesu vrlo važni bili pojedini crkveni redovi. Te su se aktivnosti odvijale u okviru samostana, katedralnih i samostanskih škola, a od srednjega vijeka i u okviru sveučilišta. Slično je bilo s crkvenim institucijama i u Habsburškoj Monarhiji te u hrvatskim zemljama, a napose je važno bilo djelovanje isusovaca. Oni su osnovali nekoliko gimnazija u hrvatskim zemljama, a i početak visokoškolskoga obrazovanja u Zagrebu vezan je za njihovo djelovanje. Isusovačke su škole ponajprije služile za obrazovanje budućih svećenika i državnih službenika, a većina učenika pripadala je plemićkom sloju (Korade i sur., 1993; Korade, 1994; Horbec i sur., 2017, 8-9). I drugi su crkveni redovi (pavlina, dominikanci, franjevci, cisterciti i različiti ženski redovi) tijekom prošlih stoljeća osnivali i vodili različite tipove škola u hrvatskim zemljama (Hoško i Korade, 2003, 187-202; Plevnjak, 1910, 39-48). Do druge polovine 19. stoljeća, paralelno s razvojem državnoga školskog sustava koji se počeo razvijati u prethodnom stoljeću, zbog nedostatka obrazovanih učitelja laika razmjerno je velik udio učitelja u Hrvatskoj bio iz redova svećenstva, a ono je obavljalo i nadzor nad školstvom. U onim habsburškim zemljama u kojima je bilo više stručnih učitelja izvan njegovih redova uloga svećenstva u školstvu bila je važna, ali ipak manje nego u hrvatskim zemljama.

Pod utjecajem ideja prosvjetiteljstva u 18. stoljeću i razvoja protomodernih država pojačala se aktivnost države i u školstvu, koje postaje važnim političkim pitanjem. Pod nadzorom države počinju se osnivati obrazovne ustanove različitih tipova. Taj je proces doživio vrhunac nakon ukidanja isusovačkoga reda 1773., kada je državnim preuzimanjem imovine isusovaca i uvođenjem stalnoga poreza (kontribucije) stvorena i materijalna osnova za izgradnju protomodernoga školstva u organizaciji države i pod njezinim nadzorom. Taj se proces u zapadnoeuropskim državama odvijao u ranom novom vijeku, a u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj dostigao je vrhunac krajem 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća (Horbec, 2018b).

2. Razvoj visokoga školstva u Habsburškoj Monarhiji od sredine 18. stoljeća do 1848. godine

Osim spomenutoga financijskog temelja, za realizaciju (proto)modernizacije i sekularizacije školstva bilo je potrebno stvoriti i državni institucionalni okvir. Važan preduvjet u stvaranju (proto)modernoga sustava školstva u organizaciji države i pod njezinim nadzorom bilo je osnivanje Dvorskoga školskog povjerenstva (*Studienhofcommission*).² Osnovano je 1760. u Beču kao samostalno tijelo proizašlo iz Odjela za školstvo, koji je do tada djelovao kao dio središnje upravne institucije Habsburške Monarhije (*Directorium in publicis et cameralibus*). Zadatak Povjerenstva

---

2 O Dvorskom školskom povjerenstvu usp. Walter, 1938, 356-357.

bio je raspraviti o stanju školstva u Habsburškoj Monarhiji i predložiti reforme, a osim savjetodavne uloge dobilo je ingerenciju nad upravljanjem školstvom. Povjerenstvo je imenovalo ravnatelje fakulteta (*Studiendirektoren*). Oni su od dekana i rektora preuzeli upravljanje fakultetima i sveučilištima u Habsburškoj Monarhiji i na taj je način visokoškolska nastava u cijelosti i izravno podređena državi. Postupno se rad Dvorskoga školskog povjerenstva jače orijentirao prema osnovnome školstvu, pri čemu je bila nužna suradnja s lokalnim tijelima izvršne vlasti. U hrvatskim zemljama tu je ulogu preuzelo Kraljevsko vijeće za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju (nazivano i Hrvatsko kraljevsko vijeće) kao najviše tijelo izvršne vlasti u hrvatskim zemljama, osnovano 1767. godine. Bilo je nadležno i za upravljanje školstvom (Horbec, 2018a). Vijeće je od magistrata županija i slobodnih kraljevskih gradova prikupljalo relevantne informacije vezane za škole na njihovu prostoru i o tome izvještavalo bečki dvor. Na taj se način uklopilo u tada uobičajenu praksu u Monarhiji.

Reformske aktivnosti na području školskoga sustava u Habsburškoj Monarhiji uglavnom su osmišljene pod utjecajem iskustva njemačkih protestantskih država, a napose Pruske (Van Horn Melton, 1988). Intelektualci u Monarhiji obrazovanje su shvaćali utilitaristički, odnosno držali su da ono treba ponajprije imati korisne ciljeve, da treba služiti stjecanju praktičnih znanja, ali i duhovnom oblikovanju korisnih članova zajednice i vjernih podanika. Zbog takva tumačenja uloge obrazovanja u društvu u razdoblju prosvijećenoga apsolutizma školstvo se shvaćalo kao političko pitanje. Iz toga je proizlazila obveza vladara i države da potaknu osnivanje škola na svim razinama i osiguraju im uzdržavanje iz javnih sredstava (Horbec i sur., 2017, 11-12). Premda je reforma obrazovnoga sustava u Habsburškoj Monarhiji zbog praktičnih potreba, odnosno potrebe obrazovanja kvalitetnih činovnika različitih struka, krenula odozgo, od sveučilišta, nakon ukidanja isusovačkoga reda 1773., kada država preuzima njihovu imovinu i uvodi stalni porez, osigurana je materijalna osnova za proširenje reformske aktivnosti države na sve oblike i stupnjeve obrazovanja. Rezultat toga donošenje je *Općega školskog reda za njemačke normalne, glavne i trivijalne škole (Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen)* 1774., koji je vrijedio u austrijskim i češkim zemljama te u Vojnoj krajini. Bio je to temeljni zakon kojim je regulirano državno osnovno školstvo u Habsburškoj Monarhiji (Horbec i Švoger, 2010). Tri godine poslije ista su načela državnoga školstva primijenjena i u zemljama krune sv. Stjepana zakonskim aktom nazvanim *Sustav obrazovanja i cjelokupnog školstva za Ugarsko Kraljevstvo i njemu pridružene zemlje (Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas)*. Njime je reguliran obrazovni sustav na svim razinama, a vrijedio je u ugarskim zemljama i u Trojednoj Kraljevini (Horbec i sur., 2017, 14-22, 49-84, 85-141).

Budući da su za izgradnju (proto)moderne države bili potrebni kvalitetno obrazovani javni službenici i stručnjaci (liječnici, pravnici i svećenici) koji će učinkovito pridonijeti njezinoj izgradnji i učvršćenju (Hammerstein, 1977, 172), reforme obrazovnoga sustava u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću započele su u visokom školstvu. Reforma je inicirana i provedena najprije u Beču kao središtu države i reformskih aktivnosti. Gerard van Swieten (1700. – 1772.), osobni liječnik carice Marije Terezije

i osoba koja je uživala njezino najveće povjerenje, reformirao je 1749. Medicinski fakultet u Beču prema nizozemskome modelu. Proforski kadar i upravu fakulteta stavio je pod nadzor državnih institucija, modernizirao je nastavne sadržaje, povećao udio praktične nastave i uveo konkretnu praksu liječenja u bolnici kao dopunu teorijske i praktične nastave na fakultetu (Horbec, 2015, 121-129). Na ostale fakultete Sveučilišta u Beču (Teološki, Pravni i Filozofski) reforma je primijenjena tri godine poslije. Država je preuzela upravljanje fakultetima u svoje ruke i modernizirani su nastavni sadržaji, s naglaskom na one korisne. Glavna namjera države bila je postupno oslabiti utjecaj isusovaca i ojačati vlastiti utjecaj na do tada potpuno autonomno sveučilište kojim su oni upravljali (Kink, 1854, 486-496; Engelbrecht, 1984, 190-192). Model reformskoga katolicizma s talijanskih i francuskih sveučilišta primijenjen je u reformi Filozofskoga i Teološkoga fakulteta, a sjevernonjemačka protestantska sveučilišta bila su uzor reformama na Pravnom fakultetu (Horbec, 2015, 128). Nakon toga reforme su primijenjene i na ostalim sveučilištima u Habsburškoj Monarhiji. Veću ulogu u visokoškolskoj nastavi dobile su pravne i prirodne znanosti te gospodarstvo. Dvadeset godina poslije započela je druga faza reforme, u kojoj je država dodatno osnažila svoj utjecaj na fakultete i sveučilišta. Treća reformska faza dovršena je potkraj 18. stoljeća, u vrijeme vladavine Josipa II. Tada je fakultetima potpuno oduzeto pravo raspolaganja vlastitom imovinom, ograničeno im je pravo dijeljenja pravde studentima i sekularizirani su (Kink, 1854, 556-558). Sekularizacija se u prvome redu odnosila na upravljanje fakultetima, ali i na dopuštenje pripadnicima drugih vjeroispovijesti da stječu akademske naslove. Od 1778. protestanti su mogli stjecati doktorate na medicinskom i pravnom fakultetu, a četiri godine poslije to je dopušteno i židovima. Nije bila riječ o dekonfesionalizaciji sveučilišta, jer su kandidati za sveučilišne profesore morali biti katolici da bi uopće mogli pristupiti natječaju. Profesori nisu smjeli zagovarati stajališta suprotna katoličanstvu ni u nastavi ni u privatnoj komunikaciji. Osim toga studenti su morali odlaziti na svete mise za akademsku mladež nedjeljom i blagdanima te slušati posebne propovijedi o moralnim dužnostima i pogreškama mladih (Lustig, 1997, 9-10).

Reforme je osmišljavalo i provodilo Dvorsko školsko povjerenstvo u Beču. Prikazano je stanje bez važnijih promjena vladalo tijekom predožujuskoga razdoblja.³ Nastava na sveučilištima i dalje je bila fokusirana na praksu i orijentirana prema korisnim sadržajima, a to je u kombinaciji sa strogim nadzorom nad poučavanjem i nastavom dovelo do toga da je većina sveučilišta služila za obrazovanje državnih službenika. U praksi je to značilo da je najviše studenata studiralo pravo. Filozofski fakultet imao je drukčiju ulogu od ostalih. Bio je visokoškolska ustanova nižega ranga i glavni mu je zadatak bio pripremiti studente za studij na višim fakultetima – pravnom, medicinskom i teološkom. Zbog toga je većina sveučilišta u Monarhiji to bila samo po imenu, a u stvarnosti su još od vremena Josipa II. zapravo bili liceji (Engelbrecht, 1984, 270). Nastava se temeljila na udžbenicima koje je propisalo Dvorsko školsko

---

3 Predožujkskim razdobljem u historiografiji se naziva period od Bečkoga kongresa (1815.) do revolucionarnih nemira koji su u velikom broju europskih zemalja izbili u ožujku 1848. godine. O stanju na austrijskim sveučilištima u predožujskom razdoblju usp. Engelbrecht, 1984, 268-284; Stachel, 1999, 115-146; Lustig, 1997, 7-29.

povjerenstvo ili na skriptama profesora koje je Povjerenstvo odobrilo. Profesorima je bilo zabranjeno odstupati od odobrenih nastavnih priručnika čak i u usmenim komentarima. U studenata se jačalo pamćenje nauštrb razumijevanja i morali su proći provjeru stečenoga znanja na godišnjim i semestralnim ispitima. Na višu godinu studija mogli su prijeći samo ako su položili propisane ispite. Upravnu funkciju na fakultetima i sveučilištima obavljali su ravnatelji studija, a nadzirali su i izvođenje nastave. Studentska mobilnost, do tada razmjerno česta pojava, uvelike je ograničena, pa je znatno smanjen broj studenata iz Habsburške Monarhije koji su studirali na inozemnim fakultetima. Studente su strogo nadzirale i državne vlasti, koje su prilično učinkovito sprječavale osnivanje studentskih društava.⁴ Za razliku od pruskih, sveučilišta u Habsburškoj Monarhiji u predožujskom razdoblju nisu se uspjela razviti u središta znanosti, premda razvoj znanosti u Monarhiji nije u svim znanostima zaostajao za tadašnjim najnovijim znanstvenim dostignućima. Raslo je nezadovoljstvo nastavom na fakultetima i među profesorima i među studentima, pogotovo zbog toga što su u isto vrijeme sveučilišta u Pruskoj, reformirana nakon poraza u napoleonskim ratovima, pokrenula nacionalni preporod, gospodarski i društveni napredak (Aichner, 2014, 58-59; Aichner i Mazohl, 2017, 15-16).⁵ Upravo su zbog toga pruska i sveučilišta u drugim njemačkim zemljama koja su reformirana prema modelu pruskih sveučilišta poslužila kao uzor za reforme u Habsburškoj Monarhiji. Postupno su se promijenila društvena očekivanja od visokoškolske nastave i iskristaliziralo se mišljenje da “sveučilišta više ne trebaju samo služiti za obrazovanje (državnih) službenika, svećenika i liječnika, sveučilišta trebaju poticati na razmišljanje umjesto da ograničavaju razmišljanje” (Aichner i Mazohl, 2017, 15).

---

4 O strogom nadzoru studenata u predožujsko doba usp. Maisel, 2017, 101-104. O vrlo skučenim okvirima u kojima se odvijala visokoškolska nastava u prvoj polovini 19. stoljeća zorno svjedoče riječi istaknutoga austrijskoga liberalnog političara Victora Franza Andrian-Werburga, koji je početkom 30-ih godina 19. stoljeća u Beču studirao pravo: “Da ist keine Freiheit der Diskussion und des Gedankens – für jede Wissenschaft gibt es ein vorgeschriebenes, meistens echt schulmeisterhaftes Lehrbuch, von welchem sich nie und nirgends, nicht einmal durch mündliche Commentarien, entfernt werden darf [...] Das Gedächtnis des Schülers wird auf Kosten seines Verstandes gestärkt, sein Kopf mit einer Menge unnützer, unpraktischer Dinge vollgepropft, daß in demselben kein Raum mehr zum Denken bleibt – sein Charakter, seine moralische Ausbildung werden gänzlich vernachlässigt, und ihm statt dessen ein unverdaulicher Religionsunterricht gegeben, der wenig besser ist, als des gottesfürchtigen Petri Canisii christkatholischer Katechismus. [...] Daher findet man an den österreichischen Unterrichtsanstalten wenig oder gar keine Zuhörer, welche Liebe zur Wissenschaft, Interesse an dem zu Erlernenden dahin rief, beinahe die Gesammtheit der Anwesenden betrachtet die Studien als ein nothwendiges Uebel, als ein nicht zu umgehendes Mittel, um dereinst zu jenem Amte, oder eigentlicher, zu jener Besoldung zu gelangen, welche Jedem von ihnen als das einzige Ziel seiner goldenen Träume in der Ferne vor-schwebt [...]” Riječi su to iz njegova spisa *Österreich und dessen Zukunft*, objavljenog u Hamburgu 1843. (citirano prema: Aichner i Mazohl, 2017, 15).

5 O reformiranim sveučilištima u njemačkim zemljama usp. Lustig, 1997, 30-44; Haase, 2012.

3. Reforma sveučilišta u Habsburškoj Monarhiji sredinom 19. stoljeća

Zbog naraslog nezadovoljstva sustavom visokoga obrazovanja u Habsburškoj Monarhiji još u predožujskom razdoblju započele su rasprave o provođenju reformi, formulirani su čak i neki planovi za preustroj (visokoga) školstva, ali nepovoljna društveno-politička klima i nedostatak političke volje nisu dopustili njihovu realizaciju.⁶ Uskoro se i to promijenilo.

Revolucionarni nemiri koji su u proljeće 1848. poput golemoga vala zapljusnuli veliki dio Europe zahvatili su i Habsburšku Monarhiju. Stvorili su odgovarajuću političku i društvenu atmosferu za različite društvene i političke reforme, pa i one u obrazovnom sustavu. U brojnim europskim zemljama i u habsburškoj multinacionalnoj državi izneseni su politički zahtjevi liberalnoga predznaka. Zatraženo je pretvaranje postojećih monarhija u ustavne monarhije, odnosno donošenje ustava i uvođenje parlamentarizma, a u nekim višenacionalnim državama i stvaranje administrativno-teritorijalnih jedinica na nacionalnoj osnovi. Zahtijevalo se i uvođenje građanskih i političkih prava i sloboda (potpuna jednakost pred zakonom, ukidanje cenzure i uvođenje slobode tiska, mišljenja i govora, sloboda okupljanja i udruživanja, proglašenje vjerske, nacionalne i jezične jednakosti i dr.), a studenti sveučilišta u Beču i Pragu, neovisno jedni o drugima, posebnim su peticijama zatražili i uvođenje slobode poučavanja i učenja. Zahtijevanje tzv. akademskih sloboda (sloboda poučavanja i učenja) bilo je izravna reakcija na strogi nadzor nad visokoškolskom nastavom u predožujskom razdoblju. Sloboda poučavanja značila je da profesori mogu prema vlastitom nahodjenju povezati znanstvena istraživanja i poučavanje te da smiju slobodno poučavati svaku znanost. Brana protiv iznošenja znanstveno nedokazanih teza bila bi slobodna i valjano argumentirana razmjena ideja i teza među znanstvenicima preko javnoga tiska. Tako je sloboda poučavanja povezana sa slobodom mišljenja i izražavanja misli, koje su pak tijekom revolucije 1848./49. vrlo često tijesno povezivane sa slobodom tiska. Studenti bi trebali dobiti slobodu učenja koja je podrazumijevala da mogu sami birati kolegije koje žele slušati na fakultetu i njihov redosljed.⁷ Bečki studenti najcjelovitije su formulirali politički program revolucije, koji su prihvatili i drugi društveni slojevi. Od tada su studenti imali vrlo važnu, u nekim razdobljima i odlučujuću ulogu u odvijanju revolucionarnih previranja u Beču (Maisel, 1998; Stimmer, 1975, 243-302; Kaut, 1965, 56-65; Ash, 2015, 33-57; Judson, 1998).

U talijanskim pokrajinama, Ugarskoj i središtu Austrijskoga Carstva – Beču – izbili su revolucionarni nemiri i vladajući krugovi bili su prisiljeni dati ustupke: proglašeno je ukidanje cenzure i sloboda tiska te najavljeno donošenje ustava. Osnovana je i nova vlada i u njoj, prvi put u povijesti habsburške države, Ministarstvo javne nastave (*Ministerium des öffentlichen Unterrichts* ili kraće *Unterrichtsministerium*). To je ministarstvo zamijenilo Dvorsko školsko povjerenstvo, koje je ukinuto. Prvi ministar javne nastave, barun Franz von Sommaruga (1780. – 1860.), u govoru održanom 30. ožujka 1848. u auli Sveučilišta u Beču najavio je da će se sveučilišta u Monarhiji reformirati

---

6 O raspravama o reformi visokoškolske nastave iz predožujskoga vremena usp. Maisel, 2017, 104-106.

7 O akademskim slobodama usp. Mühlberger, 2017 i Maisel, 2017.

po uzoru na “cvatuća njemačka sveučilišta” i da će se ona temeljiti na slobodi poučavanja i učenja.⁸ Stvorena je povoljna društveno-politička klima i preduvjeti za reformu obrazovnog sustava u Monarhiji, koja se odmah počela provoditi.⁹

Već početkom travnja 1848. osnovano je povjerenstvo za reformu školstva, u koje su ušli profesori sveučilišta u Beču i Pragu te gimnazijski profesori. *Spiritus movens* i gotovo jedina konstanta u provođenju reforme zbog čestih promjena ministara obrazovanja¹⁰ bio je Franz Serafin Exner (1802. – 1853.), filozof i sveučilišni profesor u Pragu, a od proljeća 1848. u Beču (Frankfurter, 1893; Aichner, 2015, 183-188). On je još u predožusko vrijeme kao član Dvorskoga školskog povjerenstva izradio smjernice za buduću reformu sveučilišta.¹¹ Povjerenstvo za reformu školstva, čiji je bio član, Exneru je povjerilo izradu nacrt reforme. Preduvjet za ostvarenje slobode poučavanja i učenja prema njegovu je mišljenju bila koordinirana i istovremena reforma gimnazija i sveučilišta. Kao prvi korak u tom procesu predložio je osnivanje osmogodišnje gimnazije, koja je trebala nastati spajanjem do tada šestogodišnje gimnazije i dvogodišnjega pripremnoga filozofskog tečaja koji se održavao na filozofskim fakultetima. Na taj bi način gimnazija kao općeobrazovna ustanova potpuno preuzela ulogu pripreme za studij na sveučilištu.¹² Uz pomoć profesora na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Beču Ernsta baruna von Feuchterslebena (1806. – 1849.) (Meister, 1950; Eglmaier, 2000) Exner je izradio *Nacrt temeljnih načela javne nastave u Austriji (Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Österreich)*.¹³ Taj je dokument bio prvi cjeloviti prijedlog reforme i modernizacije javnoga školstva u Habsburškoj Monarhiji na svim razinama i temelj razvoja školstva u Austriji do raspada Monarhije, a i poslije. Formuliran je po uzoru na pruski obrazovni sustav.

U *Nacrtu temeljnih načela javne nastave u Austriji* jedno od osnovnih prava države jest i briga za uređenje školstva. Država preko Ministarstva javne nastave preuzima nadzor nad cjelokupnim školstvom u Monarhiji, a u njezino ime obrazovnim sustavom upravljaju stručnjaci – učitelji i profesori. Osnovno i srednje školstvo stavljeno je pod neposrednu upravu zemaljskih školskih vijeća, koja je trebalo osnovati, a

---

8 Arhiv Sveučilišta u Beču (Universitätsarchiv Wien), 148 Schriften-Sammlung zum Revolutionsjahr 1848, dokument 148.137.

9 I u Hrvatskoj je tijekom revolucionarnih godina stvoreno povoljno društveno i političko ozračje za uvođenje važnih promjena u sustav školstva. Provodio ih je Prosvjetni odsjek Banskoga vijeća po uzoru na reformrske zahvate u Habsburškoj Monarhiji, ali su reforme u Hrvatskoj u odnosu na one u središtu Monarhije bile modificirane i prilagođene domaćim prilikama. O tome vidi: Švoger, 2017, 163-185.

10 Od ožujka 1848. do srpnja 1849. u vođenju Ministarstva javne nastave izmijenile su se četiri osobe. Exneru je ponuđeno mjesto ministra, ali ga je odbio zbog bojazni da bi to moglo ugroziti reformu (Ash, 2015, 52). Aichner (2014, 75) iznio je tezu da je Exner odbio mjesto ministra obrazovanja jer je držao da filozofi trebaju osmisliti ideje koje će političari ostvariti u praksi.

11 Smjernice za reformu sveučilišta Exner je iznio u stručnom mišljenju o prijedlogu nastavnoga plana za gimnazije Benedicta Richtera iz 1845. i u vlastitom prijedlogu reforme filozofskoga studija iz 1846. godine. O tome više u: Frankfurter, 1893, 78-88.

12 Do početka provođenja reforme 1848. filozofski fakulteti pripremali su za nastavak studija na pravnom, medicinskom ili teološkom fakultetu. Opširnije o tome vidi: Rüdigger, 1964.

13 O njegovu donošenju i glavnim reformskim smjernicama u njemu usp. Švoger i Horbec, 2013, 7-39. U tom se dokumentu naziv Austrija koristi kao skraćeni naziv za Austrijsko Carstvo. Taj je naziv od 1806. koegzistirao s imenom Habsburška Monarhija.

visoko školstvo izravno je pod upravom države, koja ga i financira. Javne i privatne škole izjednačene su u pogledu potrebnih kvalifikacija učitelja i nastavnih planova, a predviđeno je i osnivanje škola za obrazovanje budućih učitelja. Glavni zadatak osnovnoga školstva trebalo je biti pripremanje podanika za samostalni život i privređivanje, ali i za ostvarenje obveza i prava koja su im pripadala kao državljanima. Trebalo je biti besplatno, obvezno i dostupno svima, neovisno o društvenom i imovinskom statusu, spolu ili vjerskoj pripadnosti. *Nacrtom* su predviđena tri tipa srednjih škola. Gimnazije i realne škole trebale su pružiti kvalitetno i široko opće znanje i pripremiti učenike za studij na fakultetima ili tehničkim institutima, a stručne škole pripremale su učenike za različita zanimanja (vezana za obrte, trgovinu i slično). U gimnazijama, koje su pripajanjem pripremnoga filozofskog tečaja trebale postati osmogodišnje (sastavljene od četverogodišnje niže i više gimnazije), veći je broj nastavnih sati predviđen za matematiku, prirodoslovne predmete i žive jezike, a smanjen je broj sati za klasične jezike. Omogućen je prelazak učenika iz realnih škola u više gimnazije uz uvjet da su (privatno) učili latinski jezik. U višim gimnazijama uvedeni su predmetni nastavnici, a matura kao ispit zrelosti na kraju gimnazijskoga obrazovanja postala je preduvjetom za upis na sveučilište (u realkama nije uvedena matura i ona nije bila uvjet za upis na tehnički institut). Sveučilišta i fakulteti (i tehnički instituti, koji su s njima izjednačeni po ustroju i pravima) dobili su autonomiju. Glavno obilježje te autonomije bili su akademski senat i dekani koji su upravljali sveučilištima i fakultetima. Na svim fakultetima i tehničkim institutima uvedena je sloboda poučavanja i učenja te su slijedom toga ukinuti godišnji i semestralni ispiti. Po uzoru na pruska sveučilišta, uvedeni su privatni docenti i seminarska nastava. Ne samo osnovno nego i srednje i visoko školstvo postali su dostupni nadarenim učenicima bez obzira na društveni i imovinski status roditelja. Važnu ulogu u obrazovnom procesu dobio je materinji jezik učenika, koji je uglavnom trebao biti nastavni jezik (Horbec i sur., 2017, 163-190; Švoger i Horbec, 2013, 7-39).

Glavna načela na kojima se trebala zasnivati modernizacija srednjega školstva, iznesena u *Nacrtu temeljnih načela javne nastave u Austriji*, potanko su definirana u *Nacrtu ustroja gimnazija i realnih škola (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich)*, objavljenom 1849. godine (Horbec i sur., 2017, 191-311¹⁴). Formulirali su ga F. S. Exner i pruski klasični filolog Hermann Bonitz (1814. – 1888.), koji je u međuvremenu pozvan da surađuje u osmišljavanju reformi i dobio je mjesto profesora klasične filologije na Sveučilištu u Beču (Fillafer, 2015, 189-195). Gimnazije i realne škole zamišljene su kao škole različitoga tipa, ali s brojnim sličnostima. Te su sličnosti ponajprije bile vezane za povećanje fonda sati prirodoslovnih predmeta i živih jezika u gimnazijama, koji su se učili i u realnim školama, ali uz još veći broj sati i obimnije nastavne sadržaje. Nastava u gimnazijama uglavnom se temeljila na klasičnoj literaturi i znanstvenim dostignućima, a u realkama je bila zasnovana na modernoj literaturi i popularnom pristupu. Oba tipa škola ustrojena su na istim pedagoškim i organizacijskim načelima osim što u realnim školama nije uvedena matura kao uvjet za završetak školovanja i upis na tehnički institut. Sve to omogućilo

---

¹⁴ Nastavni plan za gimnazije, str. 191-272 i Nastavni plan za realne škole, str. 273-311.

je učenicima prelazak iz gimnazije u realku i obratno. Vladar je 16. rujna 1849. za privremenu uporabu odobrio *Nacrt ustroja gimnazija i realnih škola*. Stupio je na snagu početkom školske godine 1849./50. Na temelju toga zakonskog akta gimnazije i realne škole transformirane su u moderne sekularne srednje škole.

Reforma sveučilišta također se u osnovi temeljila na smjernicama iznesenima u *Nacrtu temeljnih načela javne nastave u Austriji*. U vrijeme nastanka toga dokumenta (travanj 1848.), unatoč najavi ministra Sommaruge o smjeru reforme, još nisu bile potpuno definirane njezine glavne smjernice. Tada je jedan od važnih suradnika u reformi visokoškolske nastave bio spomenuti Ernst von Feuchtersleben, profesor na bečkom Medicinskom fakultetu. On se fokusirao na reformu medicinskoga studija, a cjelovitu reformu sveučilišta htio je provesti prema francuskome modelu specijalnih škola. Međutim, ostali članovi povjerenstva za reformu bili su skloniji Exnerovim stajalištima, a u prilog prevladavanju njegovih ideja išlo je i to što se Feuchtersleben nakon Listopadske revolucije povukao iz politike u privatni život i potpuno izgubio utjecaj na rasprave o reformama (Meister, 1950, 214-237). Nakon njegova povlačenja Exner i Bonitz preuzeli su glavnu ulogu u osmišljavanju reforme sveučilišta, koja je provedena po uzoru na pruska i sveučilišta drugih njemačkih zemalja, koja su modernizirana i reformirana početkom 19. stoljeća i u stvarnom životu već su bili jasno vidljivi pozitivni učinci njihove reforme.

Reforma visokoškolske nastave u Habsburškoj Monarhiji postupno se počela provoditi od proljeća 1848. godine. Naredbama iz travnja i svibnja 1848. sveučilišta su podređena izravno Ministarstvu javne nastave i na taj su način izuzeta od vlasti zemaljskih oblasti. Ukinuti su semestralni i godišnji ispiti kao posljedica uvođenja slobode poučavanja i učenja te je u prosincu iste godine donesen i propis o habilitacijama, kojim su uvedeni privatni docenti (Aichner i Mazohl, 2017, 16). Exner i Bonitz sa suradnicima su nastavili osmišljavati i pripremati pojedine reformske akte. Njihove je prijedloge prihvatio novi ministar bogoštovlja i nastave Leo grof Thun-Hohenstein (1811. – 1888.), konzervativni češki političar i pravnik, koji je imenovan ministrom u srpnju 1849. godine.¹⁵ On je već u rujnu iste godine vladaru predložio konkretne zakonske prijedloge na kojima se temeljila reforma sveučilišta (i srednjega školstva). Franjo Josip I. sankcionirao je 27. rujna 1849. *Privremeni zakon o organizaciji akademskih vlasti*,¹⁶ a 11. listopada 1849. i *Opći studijski red za pravne, medicinske i filozofske fakultete* te *Privremeni disciplinski red*.¹⁷ Ti su zakoni bili zakonski okvir reforme visokoga školstva i počeli su se primjenjivati već od tekuće akademske godine

---

15 Neki istraživači iznose tvrdnju da je Thun kao uvjet za preuzimanje ministarske dužnosti zatražio da se u istome ministarstvu objedine bogoštovlje (vjera) i nastava. Vladar je njegov zahtjev prihvatio, pa se Ministarstvo javne nastave od srpnja 1849. naziva Ministarstvom bogoštovlja i nastave (*Ministerium für Cultus und Unterricht*; Aichner i Mazohl, 2017, 18). I u Hrvatskoj je situacija bila slična jer je u okviru Banskoga vijeća (1848. – 1850.) djelovao Prosvjetni odsjek ili *Odsěk svetjenstva i prosvěte*, na čelu kojega je bio zagrebački kanonik Stjepan Moyses. Slično je bilo i u Bavarskoj, gdje je još 1847., dakle prije izbijanja revolucije, osnovano Ministarstvo za crkvene i školske poslove (Széchényi, 2003, 126).

16 *RGBL*, 401/1848.

17 *RGBL*, 416/1848.

1849./50., uz iznimku pristojbi za kolegije (*Collegiengelder*), koje su se počele ubirati u idućoj akademskoj godini.

Zakoni na kojima se zasnivala reforma visokoga školstva donijeli su brojne novosti. Sloboda poučavanja i učenja definirane su kao temeljne akademske slobode i ušle su u korpus temeljnih prava državljana, što je potvrđeno dvadesetak godina poslije u ustavnom zakonu.¹⁸ Međutim, vrlo kratko postojale su u neograničenom obliku jer su ubrzo ograničene uvođenjem studijskih planova kojima su točno propisani obvezni predmeti na pojedinim fakultetima i njihov redoslijed. Premda je na njemačkim protestantskim sveučilištima postojala potpuna sloboda poučavanja, u kasnijim je raspravama u Habsburškoj Monarhiji prevladalo shvaćanje ministra bogoštovlja i nastave grofa Thuna o ograničenoj slobodi poučavanja, koja dopušta profesorima predavati znanstvene sadržaje koji su u suglasju s duhom Katoličke crkve i interesima države (Aichner, 2014, 66, 85). U skladu s proglašenom slobodom poučavanja i učenja bilo je ukidanje semestralnih i godišnjih ispita kao preduvjeta za upis na višu godinu studija. Umjesto toga, da bi studenti uspješno završili studij, morali su na kraju studija položiti tzv. stroge ispite, koje su polagali pred povjerenstvom koje je imenovao ministar, a na pravnim fakultetima uvedeni su državni ispiti. Time su ukinute i doktorske disertacije i njihove javne obrane (takvo je stanje trajalo razmjerno kratko jer su ponovno uvedene 1872.). Filozofski fakulteti (iz kojih su izdvojeni opći pripremni kolegiji, koji su priključeni gimnazijama kao sedmi i osmi razred) uzdignuti su u ravnopravni status s ostalim fakultetima. Na filozofskim fakultetima predavali su se i prirodoslovni predmeti i od tada je njihov glavni zadatak bilo obrazovanje profesora koji će predavati u reformiranim gimnazijama. Filozofski fakulteti uskoro su postali i središtima istraživanja na sveučilištima. Po uzoru na njemačka sveučilišta, potpuna sveučilišta bila su sastavljena od četiri fakulteta – filozofskoga, pravnoga, medicinskoga i teološkoga. Tehnički stručni predmeti predavali su se na tehničkim institutima, koji su u pogledu organizacije nastave, uprave i pravnoga statusa izjednačeni s fakultetima. Fakultete kao akademsku zajednicu sačinjavali su nastavnici i studenti. Nastavno osoblje činili su redoviti i izvanredni profesori, koje je imenovao ministar obrazovanja na prijedlog fakulteta, čime je ukinuta dotadašnja praksa natječajnih ispita,¹⁹ i privatni docenti. Za razliku od profesora, koji su bili državni službenici i kao takvi dobivali plaću od države, privatni docenti bili su sveučilišni nastavnici, ugledni stručnjaci za pojedinu disciplinu, koji su na temelju habilitacije od fakulteta dobili dozvolu za izvođenje nastave, a tu je dozvolu trebao potvrditi ministar. Njihov rad na fakultetima financirao se iz pristojbi za kolegije koje su uvedene tijekom reforme. Privatni docenti uvedeni

---

18 U čl. 17. Temeljnoga državnog zakona od 21. prosinca 1867. o općim pravima državljana stoji: “Znanost i poučavanje su slobodni.” *RGBl*, 142/1867.

19 Do 1848. natječajni ispit za profesora na fakultetu sastojao se od pismenoga i usmenoga dijela u kojima su kandidati morali dokazati svoje stručne kompetencije. Međutim, pri izboru profesora vodilo se računa i o političkim te društvenim i vjerskim komponentama. Na prijedlog ravnatelja studija kandidata je potvrđivao vladar. U proljeće 1848. takva je praksa ukinuta i zamijenjena habilitacijskim postupkom, koji je uveden posebnim propisom u prosincu 1848. godine. U habilitacijskom postupku osposobljenost kandidata ponajprije se ocjenjivala iz znanstvene i didaktičko-pedagoške perspektive, ali se uzimalo u obzir i “moralnost i časnost karaktera kandidata” (Staudigl-Ciechowicz, 2015, 434-437).

su po uzoru na njemačka sveučilišta i bili su izravna poveznica između znanstvenih istraživanja i poučavanja na sveučilištu. Od najboljih među njima trebali su se izabrati budući izvanredni i redoviti profesori (Lustig, 1997, 74-78). Jednako tako po uzoru na njemačka sveučilišta na fakultetima se uvodila i seminarska nastava (prvi je seminar osnovao Herman Bonitz na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Beču).²⁰ Ravnatelj studija su ukinuti i upravljanje fakultetima i sveučilištima povjereno je profesorima i predstavnicima privatnih docenata. Redoviti profesori iz svojih su redova birali dekane fakulteta i rektora sveučilišta. Sveučilišta i fakulteti dobili su autonomiju u izvođenju nastave i provođenju nadzora nad studentima, kao i pravo da sami biraju profesore i privatne docente, doduše uz potvrdu ministra (Staudigl-Ciechowicz, 2015, 429-440). Pravni status sveučilišta Thunovom reformom nije jasno definiran i nije precizirano jesu li ona državne ustanove (to se podrazumijevalo budući da ih je država financirala i potvrđivala izbor profesora, dekana i rektora, op. a.) ili su zadržala i tradicionalni status slobodnih korporacija (Ash, 2015, 48-57; Aichner, 2014, 71-74; Lustig, 1997, 45-84).

Uvođenje slobode poučavanja i učenja trebalo je dovesti do prerastanja fakulteta i sveučilišta u znanstvene ustanove, ali to nije ostvareno u potpunosti jer ministar Thun nije dopustio neograničenu slobodu poučavanja, a usto je zadržao snažan utjecaj pri imenovanju profesora za pojedine predmete. U početku svojega mandata dopuštao je zapošljavanje profesora protestantske vjeroispovijesti (primjerice H. Bonitz), ali nakon uvođenja neoapsolutističkoga sustava to u pravilu više nije bilo moguće. Njegovu personalnu politiku vezanu za sveučilište karakteriziralo je podržavanje zapošljavanja profesora katoličke vjeroispovijesti²¹ i osobito poticanje nekih fakulteta i pojedinih predmeta. Za njegova je mandata pravni fakultet dobio posebnu ulogu (Thun je osobno imao važnu ulogu u izradi programa pravnoga fakulteta) jer je obrazovao državne činovnike za više položaje. Na važnosti je dobilo i učenje klasičnih jezika (jer su latinski i grčki bili jezgra gimnazijskoga programa i zbog povećane potrebe za gimnazijskim profesorima) i povijesti. Povijesnoj je znanosti Thun dodijelio dvostruku ulogu: trebala je studente, a napose studente prava, upoznati s historijskom metodom, a s druge je strane u obliku domovinske povijesti trebala imati ulogu državotvorne ideologije i proučavanjem povijesnoga razvoja Habsburškoga Carstva i historijske misije Habsburgovaca pridonijeti stabilnosti Carstva. U tom kontekstu treba promatrati i osnivanje Instituta za proučavanje austrijske povijesti u Beču 1854. godine (Fillafer, 2017, 55-75; Aichner, 2014, 83-87; Lustig, 1997, 74-78).

---

20 Više o ulozi seminarske nastave u razvoju sveučilišta u Monarhiji u: Kurt Mühlberger, *Pflanzstätten der Wissenschaft. Zur Einführung von Seminarien und Instituten in den Universitätsbetrieb in Österreich nach 1848*, u: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* (u tisku; prema: Surman, 2019, 311).

21 O utjecaju Katoličke crkve na Sveučilište u Beču u različitim političkim kontekstima usp. Klieber, 2015, 401-413.

Reforma visokoga školstva, osmišljena i realizirana za mandata ministra Thuna, provedena je na svim sveučilištima Habsburške Monarhije, doduše uz određene specifičnosti u pojedinim sredinama, ovisno o lokalnim društvenim i političkim prilikama.²²

Premda su ministar Thun i njegovi savjetnici željeli reformirati austrijska sveučilišta po uzoru na pruska/njemačka,²³ austrijska su trebala biti nalik na njih, ali ići posebnim, austrijskim putem. U tome su uspjeli. Austrijska su sveučilišta ušla u neku vrstu natjecanja na duhovnom i znanstvenom polju sa svojim pruskim protestantskim pandanima. Zbog ograničavanja slobode poučavanja u smislu zabrane izlaska izvan okvira temeljnih katoličkih vjerskih istina koju je uveo ministar Thun može se reći da je austrijska sveučilišta shvaćao kao katolička sveučilišta, ali ipak nije podržao ideju o osnivanju katoličkoga sveučilišta pod vodstvom Katoličke crkve (biskupa), o kojoj se tijekom njegova ministarskoga mandata raspravljalo (Aichner, 2014, 87).

Reforma sveučilišta ministra Thuna u mnogim je aspektima bila kompromis i uvažavala stajališta Katoličke crkve. Unatoč tomu, konzervativne snage u Crkvi i izvan nje protivile su se reformi, ali ju nisu uspjele spriječiti. Teološki fakulteti izjednačeni su s ostalima u pogledu ustroja, uprave i izvođenja nastave, ali je nastavni program u cijelosti bio u nadležnosti crkvenih institucija. To je pridonijelo stvaranju napetosti između teologa i pripadnika tzv. inteligencije koji su zagovarali “bezuovjetnu” znanost i slobodoumlje protiv “prevladanih dogmi”. Te su napetosti na Sveučilištu u Beču kulminirale kad je kandidat za rektora bio s Teološkoga fakulteta. Ponekad su dovodile čak i do verbalnih i fizičkih obračuna “slobodoumnih” i katoličkih studenata. Ipak, Teološki je fakultet uz pomoć drugih fakulteta sve do raspada Habsburške Monarhije uspio spriječiti uključivanje Evangeličkoga teološkog fakulteta (kao obrazovna ustanova osnovan 1821., a status fakulteta dobio je 1849.) u sastav Sveučilišta u Beču. Integracija je ostvarena tek 1922. u novim političkim okolnostima i od tada u sastavu Sveučilišta u Beču djeluju dva teološka fakulteta – Katolički teološki fakultet i Evangelički teološki fakultet (Klieber, 2015, 401-402).

4. Razvoj visokoškolske nastave i osnivanje Sveučilišta u Zagrebu (1874.) u kontekstu modernizacijskih reformi visokoga školstva u Habsburškoj Monarhiji

Razvoj visokoškolske nastave u hrvatskim zemljama od srednjega je vijeka bio vezan za djelovanje crkvenih redova, a obrazovne ustanove koje su osnovali bile su namijenjene obrazovanju budućih svećenika. U 14. stoljeću osnovana je katedralna škola

---

22 O provođenju reforme na sveučilištima u Habsburškoj Monarhiji vidi: Kernbauer, 2017, 121-152; Aichner, 2017, 153-178; Sekyrková, 2017, 179-197; Stinia, 2017, 198-221; Szilárd Tar, 2017, 222-239; Ferraresi, 2017, 258-283. O primjeni reforme u gimnazijama u Kraljevini Lombardiji i Veneciji vidi: Chierichetti i Polenghi, 2017, 284-313. O utjecaju reforme sveučilišta na akademsku peregrinaciju vidi: Szögi, 2017, 240-257.

23 Zbog toga neki istraživači govore o preuzimanju njemačkoga ili uvođenju “Humboldtova modela sveučilišta”. Tome se protivi Ash (2017, 7-98; 2015, 54-55) i neki drugi istraživači koje navodi u svojim radovima.

na zagrebačkom Kaptolu i generalno učilište dominikanskoga reda u Zadru. Sredinom 17. stoljeća pavlini su u Lepoglavi osnovali filozofski tečaj, a 1662. na zagrebačkom Gradecu isusovci su u gimnaziji započeli s izvođenjem filozofskoga studija. Preteča zagrebačkoga sveučilišta bio je spomenuti isusovački filozofski tečaj, iz kojega je na temelju diplome cara i kralja Leopolda I. od 23. rujna 1669. nastala *Neoacademia Zagrabiensis*.²⁴ Vladao je u diplomi potvrđio osnivanje Akademije i filozofskoga studija u Zagrebu i Akademiji dao sva prava koja uživaju gimnazije, akademije i sveučilišta u drugim habsburškim zemljama, uključujući i pravo dodjele akademskih naslova. Profesorima i studentima Akademije zajamčio je osobnu zaštitu, a jurisdikciju nad njima zadržao je za sebe i svoje nasljednike. Akademija je dobila pravo javnosti. Diploma Leopolda I. pročitana je i prihvaćena u Hrvatskom saboru 3. studenog 1761. godine (Klaić, 1969, 27-30).

Na Akademiji se u početku izvodio samo trogodišnji studij filozofije, a 1727. uveden je i dvogodišnji studij teologije. Uz financijsku potporu Zagrebačkoga kaptola 1746. teološki studij produljen je na četiri godine. Godine 1754. na osnovi reformi provedenih na Sveučilištu u Beču izmijenjen je studij filozofije. Od tada je trajao dvije godine i znatno su smanjeni nastavni sadržaji koji su se predavali, ponajviše oni filozofski. Nakon ukidanja isusovačkoga reda carica Marija Terezija pod upravu dijecezanskih biskupa stavila je akademije i gimnazije kojima su do tada upravljali isusovci. Mandatom Marije Terezije od 5. kolovoza 1776. uvedena je reforma cjelokupnoga školstva. U svim zemljama Habsburške Monarhije osnovani su školski okruzi na čelu s vrhovnim ravnateljima školstva. Zagrebački školski okrug (*Districtus studiorum Zagrabiensis*) obuhvatio je Hrvatsku, Slavoniju, Međimurje i Rijeku s Primorjem. Na njegovo je čelo imenovan Nikola Škrlec Lomnički. Bio je nadležan za upravu nad cjelokupnim školstvom u svojem okrugu, a bio je i vrhovni poglavar Akademije (*director*, poslije *prodirector*, zastupao ga je u tekućim poslovima) i predsjedao je sjednicama profesorskoga vijeća Akademije. Zagrebačka akademija od tada se nazivala Kraljevskom akademijom znanosti (*Regia scientiarum academia*), dobila je i Pravni fakultet, a sve do 1842. bila joj je pridružena i glavna gimnazija (arhigimnazija) u Zagrebu. Filozofski studij bio je priprema za nastavak studija na Pravnom ili Teološkom fakultetu (Klaić, 1969, 31-38; Dobronić, 2004, 60-107; Šidak, 1969a, 49-54). Zagrebačka akademija bila je organizirana kao druge akademije u Ugarskoj, što je detaljno razrađeno u zakonskom aktu *Ratio educationis* (Horbec i sur., 2017, 16-22, 85-141).

Unatoč tomu što se nastava na Akademiji odvijala na latinskom jeziku, što se počelo memoriranje, a kritičko mišljenje nije bilo poželjno (kao i drugdje u Habsburškoj Monarhiji u to vrijeme), što su bili strogo propisani nastavni planovi i udžbenici kojih su se profesori morali pridržavati, neki od njih, poput Simeona Čučića, Romualda Josipa Kvaternika, Matije Smodeka, Stjepana Moysesca, ipak su u svoja predavanja u većem obimu uključili sadržaje koji su djelovali na buđenje nacionalne svijesti među studentima. Zbog toga je Akademija bila važna u obrazovanju intelektualne elite

---

24 O počecima visokoškolske nastave u hrvatskim zemljama usp. Klaić, 1969, 21-47; Dobronić, 2004; Biškup, 1979, 51-60; Barac, 1925, 79-95; Ivandija, 1969, 323-336. Sadržaj i kontekst donošenja diplome Leopolda I. analiziraju Klaić, 1969, 23-30 i Dobronić, 2004, 32-38.

koja je imala odlučujuću ulogu u hrvatskom preporodnom pokretu i revolucionarnim zbivanjima 1848./49. godine (Šidak, 1969a, 55-78; Dobronić, 2004, 109-130; Kuntić i Kuntić Makvić, 1990, 83-135; Švoger, 1998, 255-276).

Tijekom revolucionarnih previranja 1848./49. studenti Zagrebačke akademije, poput svojih kolega u drugim dijelovima Habsburške Monarhije, aktivno su se uključili u politički život. Nastava na Akademiji nije se održavala od proljeća 1848. do jeseni 1849. godine. Modernizacijske reforme školstva koje su se u Monarhiji provodile od proljeća 1848. odrazile su se i na Akademiju. Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu ukinuta je 4. listopada 1850. na temelju odluke ministra obrazovanja Lea Thuna. Njezin Filozofski fakultet priključen je glavnoj gimnaziji kao sedmi i osmi razred i nastava u gimnaziji prema reformiranom nastavnom planu počela se izvoditi od školske godine 1850./51. Pravni fakultet pretvoren je u Carsko-kraljevsku pravoslavnu akademiju. Svi aspekti djelovanja Pravoslavne akademije propisani su *Privremenim zakonom o Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu (Provisorisches Gesetz über die Rechtsakademie zu Agram)*,²⁵ koji je vladar potvrdio 29. rujna 1850. godine. Pravoslavna akademija u pogledu ustroja, upravljanja i izvođenja nastave izjednačena je s drugim fakultetima u Monarhiji, ali su njezini studenti morali još najmanje dva semestra provesti na nekom austrijskom ili inozemnom sveučilištu na kojemu postoji sloboda poučavanja i učenja da bi stekli preduvjete za stjecanje doktorata (Bosanac, 1969, 79-90; Dobronić, 2004, 131-140). Pravoslavna akademija postala je okosnicom modernoga Sveučilišta u Zagrebu, u koje je nakon devedeset godina ponovno uključen i teološki studij, koji se do tada odvijao u zagrebačkom (nad)biskupskom sjemeništu pod ingerencijom (nad)biskupa.

Unatoč višekratnim molbama Hrvatskoga sabora vladaru da Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu dodijeli rang sveučilišta (od 1845. do 1869. Sabor je na svakom zasjedanju, izuzevši ono 1848. kad je zbog sukoba s Mađarima prekinuo zasjedanje bez rasprave o tom pitanju, ponavljao zahtjev za osnivanje sveučilišta u Zagrebu), zbog složenih političkih okolnosti u Monarhiji vladar nije odobrio molbe Sabora. Bez uspjeha je ostao i prijedlog grofa Edgara Corberona o utemeljenju sveučilišta u Zagrebu.²⁶ Situacija se nije promijenila čak ni nakon što je Sabor 1861. na inicijativu biskupa Josipa Jurja Strossmayera osnovao posebnu zakladu u tu svrhu. Ta je zaklada u idućih trinaest godina do utemeljenja Sveučilišta u Zagrebu prikupila više od 362.000 forinti (Šidak, 1969a, 73-76; Šidak, 1969b, 91-94).

---

25 *RGBL*, 381/1850.

26 Uz posredovanje bana Josipa Jelačića i hrvatskoga ministra bez lisnice u austrijskoj vladi grofa Franje Kulmera, grof Edgar Corberon, vlasnik posjeda Januševac nedaleko od Zagreba, iznio je na prijelazu iz 1849. u 1850. ministru Thunu prijedlog o utemeljenju sveučilišta. Predlagao je osnivanje sveučilišta u Zagrebu s filozofskim, pravnim, teološkim i medicinskim fakultetom. Nedostatak kvalificiranih nastavnika prema njegovu je mišljenju trebalo riješiti pozivanjem stručnjaka iz njemačkih zemalja, koji bi prvih godina predavali na njemačkom jeziku, ili angažiranjem domaćih stručnjaka (spominjao je ugledne liječnike dr. Aleksu Vancaša i dr. Aleksandra Mraovića), koji bi predavali na hrvatskom jeziku, a nastava na teološkom fakultetu odvijala bi se na latinskom. Njegova inicijativa ostala je bez uspjeha (Šidak, 1969a, 76-77).

Povoljne političke okolnosti za modernizaciju školstva u Hrvatskoj stvorene su tek nakon što su Austro-ugarskom nagodbom (1867.) definirani državnopravni odnosi u međusobnom odnosu središta moći Beč – Budimpešta i nakon što je Hrvatsko-ugarskom nagodbom (1868.) određen opseg hrvatske autonomije unutar dualističkoga državnog okvira. Na temelju članaka 48. i 49. Hrvatsko-ugarske nagodbe školstvo je ušlo u opseg unutarnjih poslova Hrvatske.²⁷ Pravoslavna akademija inicirala je donošenje zakonske osnove o osnivanju Sveučilišta Franje Josipa I., koju je Hrvatski sabor prihvatio 11. ožujka 1869. godine. Dva dana poslije zakonska je osnova zajedno s posebnom predstavkom predana vladaru, koji je tada boravio u posjetu Zagrebu. U travnju iste godine vladar je potvrdio zakonsku osnovu o sveučilištu (neznatno izmijenjena zakonska osnova koju je izradio Sabor 1861.), ali ona nije provedena u praksi još nekoliko godina. Tomu je pridonijela borba za reviziju Hrvatsko-ugarske nagodbe, ali i prijepori između Sabora i Zemaljske vlade oko ustroja sveučilišta. Naime, Vlada je predlagala osnivanje nepotpunoga sveučilišta, svjesna da u kratkom roku nije moguće utemeljiti medicinski fakultet, i osnivanje nepotpunoga filozofskog fakulteta. Zakonska osnova o sveučilištu realizirana je kao dio obimne reformske djelatnosti bana Ivana Mažuranića, koja je obuhvatila i osnovno školstvo.²⁸ Na prijedlog Vlade Sabor je 15. listopada 1873. prihvatio zakonsku osnovu o osnivanju sveučilišta, a vladar ju je 5. siječnja 1874. potvrdio. Sveučilište je kao kraljev izaslanik 19. listopada 1874. svečano otvorio ban Mažuranić. Prvim rektorom Sveučilišta imenovan je dotadašnji ravnatelj Pravoslavne akademije Matija Mesić (Šidak, 1969b, 98-100; Agičić, 2014-2019, 283-293; Luetić, 2012, 155-157).

Moderno Sveučilište u Zagrebu osnovano je prema modelu potpunih sveučilišta u Habsburškoj Monarhiji, na temelju reforme koja je prema modelu pruskih, odnosno njemačkih sveučilišta provedena počevši od 1848. pod vodstvom ministra obrazovanja Lea Thuna. Kao što je rečeno, potpuna sveučilišta u Monarhiji sastojala su se od četiri fakulteta – filozofskoga, pravnoga, teološkoga i medicinskoga. Nastava prirodoslovno-matematičkih znanosti izvodila se na filozofskim fakultetima, a tehničke znanosti u 19. stoljeću u Habsburškoj Monarhiji studirale su se na tehničkim institutima. U pogledu ustroja fakulteta i sveučilišta, njihove uprave i odvijanja nastave Zagrebačko sveučilište organizirano je kao druga sveučilišta u Monarhiji. Zakonom o ustroju Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu Sveučilište i fakulteti dobili su autonomiju koja se, kao i na drugim fakultetima u Monarhiji, odvijala uz nadzor države. U Hrvatskoj je funkciju nadzora visokoškolske nastave obavljao Odjel za bogoštovlje i nastavu kao dio Zemaljske vlade. Nastava se zasnivala na ograničenoj slobodi poučavanja (bilo je dopušteno predavati sadržaje koji nisu suprotni državnim i crkvenim zakonima) i

---

27 O donošenju i glavnim obilježjima Hrvatsko-ugarske nagodbe usp. Gross i Szabo, 1992, 225-238; Perić, 2000, 35-41; Holjevac, 2006, 358-420; Čepulo i Krešić, 2011, 141-155.

28 Od brojne literature o reformskom djelovanju bana Mažuranića usp. zbornik radova Čepula i suradnika *Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme* i ondje navedenu literaturu. Širi politički i društveni kontekst Mažuranićevih reformi analizira Čepulo (2014-2019, 1-72). O reformi školstva za Mažuranićeva banovanja usp. Župan, 2014-2019, 265-282; Raguž, 2010, 87-98; Gaćina Škalamera, 2014, 99-133; Biočić, 2018, 623-656.

učenja (redosljed slušanja pojedinih kolegija bio je točno propisan) te povezivanju znanstvenih istraživanja i nastave. Fakultetima je upravljao profesorski zbor sastavljen od redovitih i izvanrednih profesora te predstavnika docenata. Čelnik fakulteta bio je dekan, kojega su prema propisanom redosljedu među sobom birali redoviti profesori. Redoviti i izvanredni profesori bili su državni službenici i imenovao ih je vladar. U nastavno osoblje ubrajali su se i privatni docenti. Oni nisu bili državni službenici, a njihov se rad financirao iz pristojbi koje su studenti plaćali za slušanje kolegija koje su predavali docenti (tzv. naukovina). Sveučilištem su upravljali rektor i senat, sastavljen od rektora i prorektora te dekana i prodekana svih fakulteta. Zakonom o ustroju Sveučilišta u Zagrebu definirana su prava i obveze senata i nastavnoga osoblja u upravnom, disciplinskom i znanstvenom pogledu te prava i obveze studenata vezano za odvijanje nastave i disciplinu. Zakonom je propisan i nastavni plan za sve fakultete osim za Filozofski, koji se ustrojavao postupno. Zanimljivo je da je spomenutim zakonom propisan nastavni plan čak i za Medicinski fakultet, koji je tek trebalo osnovati na sukcesivni način.²⁹ Nastava se izvodila na hrvatskom jeziku, uz moguće iznimke na Teološkom i Medicinskom fakultetu te u nastavi živih jezika. Zakonom o osnivanju Sveučilišta Franje Josipa I. ustroj Sveučilišta, zatim obveze i prava profesora i studenata definirani su na način uobičajen za sveučilišta u Habsburškoj Monarhiji koja su reformirana počevši od 1848. godine. Tim je zakonom definirano Sveučilište u Zagrebu kakvo, uz manje modifikacije, postoji i danas.

5. Zaključak

Sredinom 18. stoljeća, kao dio izgradnje (proto)modernih država, prosvijećeni vladari u europskim zemljama i Habsburškoj Monarhiji započinju reformirati obrazovni sustav (koji je do tada uglavnom bio u rukama crkvenih institucija) radi izgradnje državnoga školstva. U tom procesu crkvene institucije izgubile su pravo nadzora školstva, ali su zadržale određeni utjecaj. U drugoj polovini 18. stoljeća u Habsburškoj Monarhiji provedene su reforme visokoga školstva. Osmišljene su ponajprije po uzoru na reforme u Pruskoj, a manjim dijelom i na reforme realizirane u drugim zapadnoeuropskim državama. Država je preuzela nadzor nad fakultetima i sveučilištima preko ravnatelja studija koje je imenovala, modernizirala nastavne sadržaje i prilagodila ih praktičnim potrebama obrazovanja državnih činovnika i drugih stručnjaka potrebnih za izgradnju (proto)moderne države. Visokoškolska nastava odvijala se u propisanim okvirima i pod strogim nadzorom ravnatelja studija. Nešto kasnije reforma je obuhvatila i osnovno školstvo, a glavni joj je cilj bila izobrazba korisnih i vjernih podanika.

---

²⁹ Filozofski fakultet postupno se upotpunjavao osnivanjem novih katedri, pa su do akademske godine 1877./78. osnovane katedre za matematiku, kemiju, fiziku, botaniku, zoologiju, mineralogiju i geologiju, ali i nekih humanističkih znanosti. U sklopu prirodoslovno-matematičkoga odjela, koji se kao fakultet odvojio od Filozofskoga tek 1947., osnovani su dvogodišnji Farmaceutski tečaj (1882.), Geodetski tečaj (1908.) i trogodišnja Šumarska akademija (1897.), koji su poslije izdvojeni kao samostalni fakulteti. Zbog protivljenja vlada u Beču i Pešti Medicinski fakultet u Zagrebu osnovan je tek 1917., u jeku Velikoga rata (Luetić, 2012, 156-157).

U prvim desetljećima 19. stoljeća raslo je nezadovoljstvo obrazovnim sustavom u Habsburškoj Monarhiji, postojali su i malobrojni planovi za njegovu reformu, ali političke okolnosti nisu bile povoljne za njihovu realizaciju. Situacija se u tom pogledu promijenila u proljeće 1848., kad su revolucionarni pokreti iznijeli zahtjeve u liberalnom duhu kojima je cilj bilo pretvaranje habsburške države u ustavnu monarhiju s osiguranim građanskim i političkim pravima državljana, a studenti u Beču i Pragu zatražili su i uvođenje tzv. akademskih sloboda. Pod pritiskom revolucionarnih nemira vladajući krugovi obećali su donošenje ustava i provođenje reformi. Cjelovita reforma školstva u Habsburškoj Monarhiji počela je ubrzo, već u proljeće 1848. godine. Kao polazište u njezinu osmišljavanju poslužili su reformski planovi formulirani prethodnih godina, koji su dijelom modificirani, ali i detaljno razrađeni, pa je u godinama revolucionarnih nemira 1848. i 1849. osmišljena i provedena reforma obrazovnoga sustava na svim razinama. Središte reformskih aktivnosti bilo je novoosnovano Ministarstvo javne nastave u Beču. Najveće su promjene zahvatile srednje i visoko obrazovanje, bile su tijesno povezane i provodile se paralelno. Dvogodišnji filozofski tečajevi koji su služili kao priprema za nastavak obrazovanja na sveučilištu priključeni su gimnazijama. Na taj način stvorene su moderne osmogodišnje gimnazije, s reformiranim nastavnim sadržajima, predmetnim nastavnicima i maturom. Reformirane gimnazije preuzele su ulogu pripreme za fakultetsko obrazovanje, a realne škole trebale su pripremiti buduće studente za studij na tehničkim institutima. Reforma sveučilišta u Habsburškoj Monarhiji osmišljena je po uzoru na reformu pruskih sveučilišta s početka 19. stoljeća, koja je potom realizirana i na drugim njemačkim sveučilištima. Reformom je uvedena sloboda poučavanja i učenja, ali je ona ubrzo ograničena time što su propisani nastavni planovi za pojedine fakultete i profesorima nije dopušteno predavati sadržaje suprotne državnim zakonima i učenju Katoličke crkve. Redoviti i izvanredni profesori postali su državni službenici, a uvedeni su i privatni docenti kao poveznica između znanstvenih istraživanja i nastave jer su sveučilišta, također po uzoru na pruska sveučilišta, trebala postati i središtima znanstvenih istraživanja. Sveučilišta i fakulteti dobili su (ograničenu) autonomiju i propisan je način na koji se ona provodi. Nastavni program filozofskih fakulteta (na kojima su se predavali i prirodoslovni predmeti) dopunjen je novim nastavnim sadržajima i filozofski su fakulteti statusom izjednačeni s ostalima. Potpuna sveučilišta imala su četiri fakulteta – pravni, filozofski, teološki i medicinski. Ministarstvo obrazovanja propisalo je nastavne planove svih fakulteta osim teoloških, za što su bile nadležne crkvene vlasti. Reformirana sveučilišta u Habsburškoj Monarhiji postala su moderne obrazovno-znanstvene ustanove pod nadzorom države, ali su i dalje zadržala konfesionalni (katolički) duh jer su profesori, uz rijetke iznimke, bili katolici, a studenti su bili obvezni odlaziti na propisane vjerske obrede. Reforme visokoga školstva koje su započele sredinom 18. stoljeća kulminaciju su dostigle sredinom 19. stoljeća. Najprije su provedene u Beču i uskoro su realizirane i u Hrvatskoj i u drugim dijelovima Habsburške Monarhije. U skladu s takvom obrazovnom politikom, i moderno Sveučilište u Zagrebu utemeljeno je 1874. prema reformama osmišljenim i provedenim na prijelazu iz četrdesetih u pedesete godine 19. stoljeća u Beču.

IZVORI

1. Arhiv Sveučilišta u Beču (Universitätsarchiv Wien), 148 Schriften-Sammlung zum Revolutionsjahr 1848.
2. *RGBI: Reichsgesetzblatt* (Wien), 401/1848; 416/1848; 381/1850; 142/1867.

LITERATURA

1. Agičić, D. (2014-2019). Svečanosti u povodu otvorenja Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu. U: Čepulo, D., Rogić Musa, T. i Roksandić, D., ur. *Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme. Zbornik radova*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", str. 283-293.
2. Aichner, Ch. (2014). *Die Umsetzung der Thun-Hohensteinschen Reformen an der Universität Innsbruck (1848-1860)*. Doktorska disertacija, Sveučilište u Innsbrucku.
3. Aichner, Ch. (2015). Franz Exner. Professor für Philosophie, Mitschöpfer der Universitätsreform nach 1848. U: Ash, M. G. i Ehmer, J., ur. *650 Jahre der Universität Wien – Aufbruch ins neue Jahrhundert*, sv. 2: *Universität – Politik – Gesellschaft*. Göttingen; Wien: Vienna University Press; V&R Unipress, str. 183-188.
4. Aichner, Ch. (2017). Aspekte der Thun'schen Reformen an der Universität Innsbruck. U: Aichner, Ch. i Mazohl, B., ur. *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849-1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, str. 153-178.
5. Aichner, Ch. i Mazohl, B. (2017). "Für Geist und Licht! ... Das Dunkel schwand!" Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen. U: Aichner, Ch. i Mazohl, B., ur. *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849-1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, str. 13-27.
6. Ash, M. G. (2015). Die Universität Wien in den politischen Umbrüchen des 19. und 20. Jahrhunderts. U: Ash, M. G. i Ehmer, J., ur. *650 Jahre der Universität Wien – Aufbruch ins neue Jahrhundert*, sv. 2: *Universität – Politik – Gesellschaft*. Göttingen; Wien: Vienna University Press; V&R Unipress, str. 33-57.
7. Ash, M. G. (2017). Wurde ein "deutsches Universitätsmodell" nach Österreich importiert? Offene Forschungsfragen und Thesen. U: Aichner, Ch. i Mazohl, B., ur. *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849-1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, str. 76-98.
8. Barac, F. (1925). Teološki fakultet. U: *Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1784-1924. Spomenica akademičkoga senata*. Zagreb: Ministarstvo prosvjete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, str. 79-95.
9. Biočić, A. (2018). Katolički svećenici i liberalizacija školstva u Trojednoj Kraljevini 1874. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, 50 (3), str. 623-656.
10. Biškup, M. (1979). Teološke škole u Hrvatskoj prije osnutka zagrebačkog sveučilišta. *Croatica Christiana Periodica*, 3 (3), str. 51-60.
11. Bosanac, M. (1969). Pravoslavna akademija (1850-1874). U: Šidak, J., gl. ur. *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, str. 79-90.
12. Chierichetti, V. i Polenghi, S. (2017). Die Thun-Hohenstein'sche Reform und das lombardo-venetianische Gymnasialsystem. Aspekte und Probleme. U: Aichner, Ch. i Mazohl, B., ur.

- Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849-1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen.* Wien; Köln; Weimar: Böhlau, str. 284-313.
13. Čepulo, D. (2014-2019). Mažuranićeve reforme 1873-1880: modernizacija kao izgradnja države i nacije. U: Čepulo, D., Rogić Musa, T. i Roksandić, D., ur. *Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme. Zbornik radova.* Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", str. 1-72.
  14. Čepulo, D. i Krešić, M. (2011). Hrvatsko-ugarska nagodba: institucije i stvarnost. U: Šokčević, D., ur. *Mint nemzet a nemzettel... Tudományos tanácskozás a magyar-horvát kiegyezés 140. évfordulója emlékére Budapest, 2008 Tanulmánykötet = Kao narod s narodom... Konferencija u spomen 140. obljetnici Hrvatsko-ugarske nagodbe. Budimpešta, 2008. Zbornik radova.* Budapest = Budimpešta: Croatica, str. 35-50 [tekst na mađarskom jeziku], str. 141-155 [tekst na hrvatskom jeziku].
  15. Dobronić, L. (2004). *Zagrebačka akademija / Academia Zagradiensis. Visokoškolski studiji u Zagrebu 1633. – 1874.* Zagreb: Dom i svijet.
  16. Eggmaier, H. H. (2000). *Ernst Freiherr von Feuchtersleben als Bildungspolitiker.* Klagenfurt: Universität.
  17. Engelbrecht, H. (1984). *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*, Bd. 3: *Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz.* Wien: Österreichischer Bundesverlag.
  18. Ferraresi, A. (2017). The mixed fortunes of the university reforms in Lombardy-Venetia after 1850. The case of Pavia. U: Aichner, Ch. i Mazohl, B., ur. *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849-1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen.* Wien; Köln; Weimar: Böhlau, str. 258-283.
  19. Fillafer, F. L. (2015). Hermann Bonitz. Philologe, Mitschöpfer der Universitätsreform. U: Ash, M. G. i Ehmer, J., ur. *650 Jahre der Universität Wien – Aufbruch ins neue Jahrhundert*, sv. 2: *Universität – Politik – Gesellschaft.* Göttingen; Wien: Vienna University Press; V&R Unipress, str. 189-195.
  20. Fillafer, F. L. (2017). Leo Thun und die Aufklärung. Wissenschaftsideal, Berufungspolitik und Deutungskämpfe. U: Aichner, Ch. i Mazohl, B., ur. *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849-1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen.* Wien; Köln; Weimar: Böhlau, str. 55-75.
  21. Frankfurter, S. (1893). *Graf Leo Thun-Hohenstein, Franz Exner und Hermann Bonitz. Beiträge zur Geschichte der österreichischen Unterrichtsreform.* Wien: Alfred Hölder k.u.k. Hof- und Universitäts-Buchhändler.
  22. Gaćina Škalamera, S. (2014). Zakon o pučkim školama i preparandijama u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine. Sto četrdeseta obljetnica hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju. *Anali za povijest odgoja*, 13, str. 99-133.
  23. Gross, M. i Szabo, A. (1992). *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća.* Zagreb: Globus nakladni zavod.
  24. Haase, S. (2012). *Berliner Universität und Nationalgedanke 1800-1848. Genese einer politische Idee.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
  25. Hammerstein, N. (1977). Habsburgische Universitätsreform im Zeichen der Aufklärung: Die Universität Wien. U: Hammerstein, N. *Aufklärung und katholisches Reich.* Berlin: Duncker & Humblot, str. 170-209.
  26. Holjevac, Ž. (2006). *Hrvatsko-mađarski odnosi 1860. – 1873.* Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu.

27. Horbec, I. (2015). *Zdravlje naroda – bogatstvo države. Prosvijećeni apsolutizam i počeci sustava javnog zdravstva u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
28. Horbec, I. (2018a). Kroatischer königlicher Rat (1767-1779). Eine Wende in der Entwicklung des öffentlichen Dienstes in Kroatien. U: Forgó, A. i Kulcsár, K., ur. *Die habsburgische Variante des aufgeklärten Absolutismus. Beiträge zur Mitregenschaft Josephs II, 1765-1780 = A felvilágosult abszolútizmus Habsburg-variánsa. Tanulmányok II. József társulalkodói időszakáról, 1765-1780*. Wien: Institut für ungarische Geschichtsforschung; Balassi Institut; Ungarisches Nationalarchiv, str. 137-159.
29. Horbec, I. (2018b). *Prema modernoj državi. Uprava i politika u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
30. Horbec, I., Matasović, M. i Švoger, V., prir. (2017). *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj*, knj. I: *Zakonodavni okvir*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest. Dostupno na: <http://histedu.isp.hr/gradna-za-povijest-skolstva/> [25. 4. 2019.].
31. Horbec, I. i Švoger, V. (2010). Školstvo kao *politicum*. Opći školski red iz 1774. *Anali za povijest odgoja*, 9, str. 5-47.
32. Hoško, F. i Korade, M. (2003). Školstvo i crkveni redovi. U: Golub, I., ur. *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost*, sv. 3: *Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII. stoljeće)*. Zagreb: Školska knjiga; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 187-202.
33. Ivandija, A. (1969). Zagrebačka crkvena (katedralna) škola prije osnutka isusovačke gimnazije. Povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, spomenica na tristo-godišnjicu proglašenja zagrebačke i isusovačke škole akademijom g. 1669. i stogodišnjicu obnove Zagrebačkog sveučilišta g. 1874. *Bogoslovska smotra*, 39 (4), str. 323-336.
34. Judson, P. (1998). *Wien brennt! Die Revolution von 1848 und ihr liberales Erbe*. Wien: Böhlau.
35. Kaut, H. (1965). Der Technikstudent und die Wiener Revolution von 1848. U: Franz Gartmayer et al. *150 Jahre Technische Hochschule Wien. Eine Geschichte ihrer Studenten*. Melk [u. a.]: Selbstverlag, str. 56-65.
36. Kernbauer, A. (2017). Prinzipien, Pragmatismus und Innovation: die Umsetzung der Thun'schen Reform an der Universität Graz. U: Aichner, Ch. i Mazohl, B., ur. *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849-1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, str. 121-152.
37. Kink, R. (1854). *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*, Bd. 1. Wien: Carl Gerold & Sohn.
38. Klaić, N. (1969). Neacademia Zagrabensis (1669-1773). U: Šidak, J., gl. ur. *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, str. 21-47.
39. Klieber, R. (2015). Kirche und Universität, Theologie und Politik. Beziehungsfelder im und nach dem "Jahrhundert der Ideologien" 1848-1989. U: Ash, M. G. i Ehmer, J., ur. *650 Jahre der Universität Wien – Aufbruch ins neue Jahrhundert*, sv. 2: *Universität – Politik – Gesellschaft*. Göttingen; Wien: Vienna University Press; V&R Unipress, str. 401-428.
40. Korade, M. (1994). Isusovačko prosvjetiteljsko djelovanje u Hrvatskoj. U: Pranjić, M., Kujundžić, N. i Biondić, I., ur. *Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva*. Zagreb: Hrvatska akademija odgojnih znanosti, str. 73-84.
41. Korade, M., Aleksić, M. i Matoš, J. (1993). *Isusovci i hrvatska kultura*. Zagreb; Beč: Hrvatski povijesni institut u Beču.

42. Kuntić, Lj. i Kuntić Makvić, B. (1990). Nastava povijesti na zagrebačkoj Akademiji u prvoj polovini XIX. stoljeća prema tiskanim pitanjima za javne ispite. *Studia classica*, 1, str. 83-135.
43. Luetić, T. (2002). *Die Geschichte der Universität Zagreb von ihrer Gründung bis heute*. Zagreb: FF press [i. e.].
44. Luetić, T. (2012). *Studenti Sveučilišta u Zagrebu (1874-1914). Društveni život, svakodnevica, kultura, politika*. Zagreb: Srednja Europa.
45. Lustig, R. (1997). *Das vormärzliche österreichische Hochschulwesen im Spiegel des zeitgenössischen sowie des neoabsolutistischen publizierten Schrifttums: Beurteilungen und Reformvorschläge aus den Jahren 1815 bis 1855/56*. Magistarski rad, Sveučilište u Beču.
46. Maisel, Th. (1998). *Alma Mater auf den Barrikaden. Die Universität Wien im Revolutionsjahr 1848*. Wien: WUV-Universitätsverlag.
47. Maisel, Th. (2017). Lehr- und Lernfreiheit und die ersten Schritte zu einer Universitätsreform im Revolutionsjahr 1848. U: Aichner, Ch. i Mazohl, B., ur. *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849-1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, str. 99-117.
48. Meister, R. (1950). Feuchterslebens Anteil an der Unterrichtsreform 1848 und an der Akademie der Wissenschaften. *Anzeiger der österreichischen Akademie der Wissenschaften*, 87, str. 214-237.
49. Mühlberger, K. (2017). Lehr- und Lernfreiheit. Von der "Hohen Schule" zur "Neuen Universität" 1848-1873. Dostupno na: geschichte.univie.ac.at/de/themen/lehr-und-lernfreiheit [22. 2. 2017.].
50. Perić, I. (2000). *Hrvatski državni sabor 1848. – 2000.*, sv. 2: 1868. – 1918. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Hrvatski državni sabor; Dom i svijet.
51. Plevnjak, F. (1910). *Prilozi za kulturnu povijest hrvatskog svećenstva*. Zagreb: Kr. zemaljska tiskara.
52. Pranjić, M., Kujundžić, N. i Biondić, I., ur. (1994). *Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva*. Zagreb: Hrvatska akademija odgojnih znanosti.
53. Raguž, M. (2010). Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. *Senjski zbornik*, 37, str. 87-98.
54. Rüdigger, E. (1964). *Die philosophischen Studien an der Wiener Universität 1800 bis 1848*. Doktorska disertacija, Sveučilište u Beču.
55. Sekyrková, M. (2017). Die Thun'schen Reformen an der Prager Universität. U: Aichner, Ch. i Mazohl, B., ur. *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849-1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, str. 179-197.
56. Shek Brnardić, T. (2009). *Svijet Baltazara Adama Krčelića. Obrazovanje na razmeđu tridentskoga katolicizma i katoličkoga prosvjetiteljstva*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
57. Slišković, S. (2016). Hrvatski katolicizam 19. stoljeća. U: Švoger, V. i Turkalj, J., ur. *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u "dugom" 19. stoljeću*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 225-252.
58. Stachel, P. (1999). Das österreichische Bildungssystem zwischen 1749 und 1918. U: Acham, K., ur. *Geschichte der österreichischen Humanwissenschaften*. Wien: Passagen Verlag, str. 115-146.
59. Staudigl-Ciechowicz, K. (2015). Zwischen Aufbegehren und Unterwerfung. Politik und Hochschulrecht. U: Ash, M. G. i Ehmer, J., ur. *650 Jahre der Universität Wien – Aufbruch ins neue Jahrhundert*, sv. 2: *Universität – Politik – Gesellschaft*. Göttingen; Wien: Vienna University Press; V&R Unipress, str. 429-460.

60. Stimmer, G. (1975). Die Mythologisierung der Revolution von 1848 als Modell einer Studentenrevolution. U: Neuloh, O. i Rüegg, W., ur. *Student und Hochschule im 19. Jahrhundert. Studien und Materialien*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, str. 243-302.
61. Stinia, M. (2017). Die Jagiellonen-Universität in der Ära des Ministers Leo Thun (1849-1860). U: Aichner, Ch. i Mazohl, B., ur. *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849-1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, str. 198-221.
62. Surman, J. (2019). *Universities in Imperial Austria, 1848-1918. A Social History of a Multilingual Space*. West Lafayette: Purdue University Press.
63. Széchényi, B. (2003). *Rechtliche Grundlagen bayerischer Zensur im 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main [et al.]: Peter Lang.
64. Szilárd Tar, A. (2017). Die ungarischen Rechtsakademien in den 1850er-Jahren. U: Aichner, Ch. i Mazohl, B., ur. *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849-1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, str. 222-239.
65. Szögi, L. (2017). Die Veränderungen des ausländischen Universitätenbesuches ungarländischer Studenten in der Zeit der Thun'schen Reformen 1849-1860. U: Aichner, Ch. i Mazohl, B., ur. *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849-1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, str. 240-257.
66. Šidak, J. (1969a). Regia scientiarum academia. U: Šidak, J., gl. ur. *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, str. 49-78.
67. Šidak, J. (1969b). Sveučilište do kraja prvog svjetskog rata. U: Šidak, J., gl. ur. *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, str. 91-123.
68. Švoger, V. (1998). Obrisi hrvatskog liberalizma: Romuald Josip Kvaternik i list *Südslawische Zeitung* (1849. – 1852.). *Časopis za suvremenu povijest*, 30 (2), str. 255-276.
69. Švoger, V. (2017). The 1848-1849 Revolutionary Turmoil – Incentive for Changes in Croatia's Education System. *Povijesni prilozi*, 53, str. 163-185.
70. Švoger, V. i Horbec, I. (2013). Nacrt temeljnih načela javne nastave u Austriji (1848.) – osnova modernizacije školstva u Habsburškoj Monarhiji. *Anali za povijest odgoja*, 12, str. 7-39.
71. Van Horn Melton, J. (1988). *Absolutism and the eighteenth-century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria*. Cambridge: Cambridge University Press.
72. Walter, F. (1938). *Die Österreichische Zentralverwaltung*, II. dio: *Von der Vereinigung der Österreichischen und Böhmisches Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Ministerialverfassung (1749-1848)*, sv. 1/1: *Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias (1740-1780)*. Wien: Holzhausen.
73. Župan, D. (2014-2019). Mažuranićeva reforma pučkoga školstva. U: Čepulo, D., Rogić Musa, T. i Roksandić, D., ur. *Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme. Zbornik radova*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", str. 265-282.

Vlasta Švoger, Zagreb

**THE BUILDING OF A MODERN UNIVERSITY
IN THE HABSBURG MONARCHY.
HIGHER EDUCATION REFORMS IN THE 18th AND 19th CENTURIES**

Summary

The paper presents the process of modernizing universities in the Habsburg Monarchy that began in the mid-18th century and continued in the 19th century, with an emphasis on the reforms initiated in 1848. It analyzes how notional influences from other European countries, notably Prussia, were received in the context of higher education programs modernization in the Habsburg Monarchy. It describes the political context that enabled the implementation of the so-called Thun's university reform and its main characteristics with respect to the organization of the universities (faculties) and their teaching programs, and management of the universities (faculties). This reform shaped the modern higher education practice and placed the universities under state control. Designed in the revolutionary years of 1848 and 1849, the university reform in the Monarchy resulted in modern universities, which still exist today after certain minor modifications. The second part of the paper presents the process of establishing the modern University of Zagreb in the context of modernizing the higher education system in the Habsburg Monarchy.

Key words: Habsburg Monarchy, university reform, higher education reform, Thun's university reform, 1760-1874, University of Zagreb